

УДК 94 (477)

Віра Шумська

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я В ТЕРНОПОЛІ І ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ У 1772–1918 РОКАХ

У статті проаналізовано стан охорони здоров'я населення Тернополя і Тернопільського повіту під час його перебування під владою Австрійської та Австро-Угорської імперій.

Ключові слова: охорона здоров'я, медичне обслуговування, санітарний стан, інфекційне захворювання, епідемії.

Досліджуючи історію рідного краю, ми намагаємося відтворити минуле у всій багатогранності. Тому цілком закономірною є зацікавленість його соціальною сферою, бо саме вона разом із економічними та політичними чинниками характеризує ступінь розвитку кожного суспільства. Крім того, отримавши уявлення про умови життя та охорону здоров'я мешканців Тернополя і Тернопільського повіту у період, коли українські землі перебували у складі Австро-Угорщини, можемо провести деякі паралелі із сьогоденням.

Об'єктом цього наукового дослідження є сфера охорони здоров'я міста Тернополя і Тернопільського повіту у 1772–1918 роках, тобто під час його перебування під владою Австрійської та Австро-Угорської монархій.

Предмет дослідження – соціально-економічні, санітарно-гігієнічні процеси, що відбувалися у Тернополі і Тернопільському повіті упродовж досліджуваного періоду.

У пропонованій статті поставлено мету всебічно проаналізувати тогочасні проблеми сфери охорони здоров'я у Тернополі і Тернопільському повіті.

Метою продиктовані основні завдання: шляхом аналізу статистичних даних та архівних матеріалів охарактеризувати санітарний стан міста Тернополя і повіту, доступ його мешканців до кваліфікованої медичної допомоги, а також виявити причини виникнення частих епідемій інфекційних захворювань та високої смертності населення у кінці XVIII – на початку XX століття.

Хронологічні рамки дослідження зумовлені часом перебування Східної Галичини у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій.

Потрібно констатувати, що до останнього часу ця тема не привертала до себе належної уваги дослідників. Із фундаментального видання "Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область" [8], що вийшло у 1973 році можна почерпнути деякий фактичний матеріал, який стосується цього дослідження, проте події у ньому трактуються з позицій радянської історичної науки, що є ідеологічно і методологічно застарілим.

У 1996 році виданий збірник статей під редакцією професора О. Голяченка "Лікарі Тернопільщини. Хронологія імен та фактів", який вмістив праці З. Баб'яка [1], Є. Бойчука [3], М. Паскара [9] та інших викладачів Тернопільської державної медичної академії ім. І. Горбачевського і був їх першою спробою дослідження історії розвитку медицини на Тернопільщині. У збірнику зібрані деякі факти про лікарів, заснування та діяльність лікувальних закладів у різні періоди на території краю.

Вагомими з точки зору інформативного матеріалу є праці Л. Бойцун "Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки" [2] та І. Дуди "Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина І." [7]. Не менш цінну інформацію із історії Тернополя та Тернопільського повіту, почерпнуто із польських, українських, німецьких джерел та різних латиномовних текстів, містить книга тернопільських краєзнавців О. Гаврилюка, І. Крочака, В. Окаринського та О. Петровського "Тернопіль/Tarnopol: історія міста" [10].

Відомості про санітарно-гігієнічні заходи, що проводилися у Тернополі і Тернопільському повіті у кінці XIX – на початку XX століття, подають матеріали санітарно-адміністративного підвідділу Тернопільського магістрату [4–6] та звіти дирекції вищої Тернопільської гімназії [15].

Різноманітні статистичні збірники [11–14] містять дані про кількість лікарень, аптек на території Тернопільського повіту, лікарів, фармацевтів, акушерів, які перебували на державній посаді або займалися приватною практикою, а також про кількість народжень і смертей від різних захворювань в останній чверті XIX століття.

Внаслідок першого поділу Речі Посполитої у 1772 році більша частина Тернопільщини потрапила під владу монархії Габсбургів. На той час Тернопіль і Тернопільський повіт знаходився у стані глибокого соціально-економічного та культурного занепаду, основними причинами якого були постійні національні та релігійні утиски місцевого українського населення з боку пануючої польської аристократії та важкий соціальний гніт селян з боку дідичів. Застійні явища у розвитку сільського

господарства і промисловості призвели до зубожіння основної маси населення у селах та містах усієї Східної Галичини.

Складні умови проживання, нестача повноцінного харчування, теплого одягу та взуття, важка виснажлива праця, антисанітарія, зумовлювали часті захворювання людей та поширення епідемії небезпечних інфекційних хвороб (особливо у містах) і, як наслідок – високу смертність. Зокрема, від епідемії холери 1770 року загинула половина мешканців Тернополя [2, с. 357]. Новий австрійський уряд, як і до того польський, мало переймався охороною здоров'я населення східногалицького краю і зовсім не виділяв коштів із державної скарбниці для проведення елементарних санітарно-гігієнічних заходів на його території, будівництво та утримання лікарень і т. д. У містах турбота про санітарію, як і про інші аспекти міського життя (стан доріг, освітлення вулиць, освіту та ін.), входила в обов'язки магістрату. У селах, де проживала більшість населення, цими проблемами не займався ніхто.

У штат Тернопільського магістрату вперше введено посаду міської акушерки у 1828 році, а міського лікаря – у 1831 році [2, с. 59]. У червні 1831 року, коли Тернопіль охопила епідемія азійської холери, місцева влада намагалася зупинити поширення хвороби, провівши деякі карантинні заходи: швидше завершили навчальний рік, відмінено служби у церквах та костелах, закладено шпиталь і холерний цвинтар. У вересні пошесть було зупинено, проте вона забрала життя 10 % населення міста [10, с.72]. Очевидно, саме ці події змусили магістрат запровадити посаду міського лікаря. А до цього часу міщани лікувалися тільки у приватних лікарів і перша згадка про них датується 1830 роком – прізвища лікаря Массинга та аптекаря Фукса зустрічаються у зверненні до цісаря з проханням відкрити у місті гімназію [1, с. 7].

У листопаді 1835 року у Тернополі і Тернопільському повіті поширилася нервова пропасниця, на яку хворіли в основному діти та підлітки. Тільки у самій гімназії захворіло 63 учні. Обов'язки окружного лікаря тоді виконував Людвік Беррес [7, с. 57]. У 1837 році в Тернополі розпочато будівництво лікарні, що тривало понад 20 років, оскільки велось виключно за кошти самих міщан. У 1851 році в місті діяли вже 3 шпиталі: військовий, цивільний та єврейський (із 1836 р.) [7, с. 68].

У часи австро-угорського панування, принаймні до кінця XIX ст., органи влади не здійснювали належного контролю за дотриманням порядку і чистоти на міських вулицях. Так, за свідченням сучасників, у 1865 році більшість вулиць Тернополя і Тернопільського повіту були у занедбаному стані: у багні і канавах, із стікаючими струмками нечистот, якими під час відлиги та дощів постійно заливало колодязі. Така антисанітарія спричиняла масові захворювання і, відповідно, високу смертність серед міської бідноти. Хроніка свідчить, що у березні цього року щодня вмирало до 10-ти жителів Тернополя [7, с. 77]. Не дивно, що у 60–70-ті роки XIX століття місто пережило дві епідемії холери.

У 1883 році в Тернополі реформували фундацію під назвою "Заведеніє фундації Константина князя Острозького в Тарнополі" та створили міський комітет для будівництва власного будинку для утримання хворих і перестарілих міщан. У 1886 році відбулося урочисте відкриття так званого "заведенія", у будівлі якого тепер функціонує сучасний шкірвендиспансер по вул. кн. К. Острозького [2, с. 91].

1887 рік в відзначений сумнозвісною подією – епідемією віспи, від якої у Тернопільському повіті померло 4785 осіб [7, с. 109]. Збереглися відомості, що у зв'язку із поширенням цієї хвороби серед гімназистів у Тернопільській гімназії призупинено навчання упродовж 27 жовтня – 2 листопада 1887 року з метою дезінфекції приміщення [15, с. 83].

У 1889 році в місті було засновано так звану "касу хорих" – заклад, що займався медичним обслуговуванням і соціальним забезпеченням міщан, консультаціями матері та дитини [7, с. 111], а у 1890 році – відкрито 2 аптеки, у яких працювало 3 фармацевти [1, с. 8]. На травень 1898 року припало завершення будівництва міського загального шпиталю на 92 ліжка і павільйону на вулиці Шпитальній (зараз там знаходиться 1-а міська лікарня) [7, с. 113].

Однак, у цей період кваліфіковану медичну допомогу могли отримати тільки заможні люди, оскільки коштувало це доволі дорого. Наприклад, за операцію з видалення апендициту платили 200–300 золотих ринських, за більш складну – до 1000 золотих; одне рентгенівське просвічування коштувало 30 золотих, переривання вагітності – 100 золотих. Прийом у лікаря коштував 5 золотих, виклик додому – 10 золотих вдень і 20 – вночі. Виїзд у село до хворого, в залежності від відстані, коштував у середньому 20–50 золотих, вночі – вдвічі більше [9, с. 34–35].

Згідно з даними, статистики у 90-х роках XIX ст. на весь Тернопільський повіт була тільки одна гмінна лікарня на 75 ліжок і витрати на її утримання становили 11501 золотих щороку [14, с. 39]. У 1894 році на державній посаді був лише 1 лікар, а 15 лікарів практикували приватно. Акушерок нараховувалось 26, з яких 5 перебували на державній посаді. Ветеринарів було 2, з яких 1 – на державній службі [11, с. 33]. Отже, у Тернопільському повіті на 7,5 тис. осіб припадав 1 лікар, 1

акушерка на 115 народжень, 1 аптека на 30 тис. осіб [14, с. 36]. До речі, в інших повітах ситуація була ще складнішою.

Наслідком такого ставлення австро-угорського уряду до охорони здоров'я була висока смертність населення. Зокрема, у Тернопільському повіті упродовж 1881–1890 років в середньому щороку померло: від віспи – 123, від кору – 116, від скарлатини – 144, від тифу – 197, від дизентерії – 90, від коклюшу – 253, від дифтерії – 318 осіб [13, с. 88]. Згідно з даними того ж джерела, у 1890 році віспа забрала 12, скарлатина – 40, тиф – 226, дизентерія – 248, кір – 116 людських життів [13, с. 88].

Надзвичайно високою була і дитяча смертність. Так, тільки у Тернополі упродовж 1884–1893 рік народилося 5433, а померло 4208 дітей [14, с. 25]. У цілому повіті за цей період із більше 54 тис. новонароджених відразу ж померло понад 5 тис., упродовж першого року життя – 14 тис. дітей [14, с. 88]. На 1890 рік смертність немовлят становила 259,9 на тисячу живонароджених. До 6 років доживало 56,3 % дітей або кожна друга дитина. Основною причиною смерті дітей були гострі інфекційні захворювання. Від них щорічно помирало більше 1000 осіб, тобто 25 % від всіх померлих.

Згідно зі статистикою, у 1890 році на території Тернопільського повіту проживало: сліпих – 122, глухонімих – 95, психічно хворих – 52 та розумово відсталих – 23 особи [1, с. 8]. Це дані про осіб, яким надавалася медична допомога, і тому вони були офіційно зареєстровані, а фактично їх було набагато більше.

На 1900 рік у Тернопільському повіті було зафіксовано 5752 народження і 3564 смерті [11, с. 19]. У самому ж Тернополі в цей рік смертність перевищила народжуваність [8, с. 71].

Матеріали санітарно-адміністративного підвідділу магістрату м. Тернополя свідчать про те, що на межі ХХ ст. на території нашого міста уже проводилися деякі заходи для запобігання масовим інфекційним захворюванням серед населення. Наприклад, у справі 452 із фонду Тернопільського міського магістрату Державного архіву Тернопільської області подано списки дітей 1886–1896 років народження, які потребували прищеплення від віспи [4, од. зб. 452]. У цьому ж фонді збереглися розпорядження Тернопільського міського староства та донесення міської поліції про проведення заходів у боротьбі з епідемією холери у 1894–1895 роках [5, од. зб. 455]. Незважаючи на це, епідемії небезпечних інфекційних захворювань у наступні роки все ж таки траплялися досить часто. Зокрема, це стосується в основному епідемії скарлатини, жертвами якої у 1899, 1900, 1902, 1908, 1911 роках стали в основному діти та шкільна молодь. Очевидно, що причиною масових захворювань було важке економічне становище більшості мешканців міста. Так, у 1905 році "Батьківська спілка" у Тернополі, провівши лікарські обстеження 884 дітей шкільного віку, виявила невтішну картину. А саме: серед них у так званих "кутках" мешкали 25 %, перебували у темних кімнатах – 32 %, у вогких приміщеннях – 51 %, не мали теплого сніданку – 31 %, залишалися без опіки батьків упродовж дня – 43 % [7, с. 135].

Проте у першому десятилітті ХХ століття, порівняно з минулими роками, стан охорони здоров'я у Тернополі і Тернопільському повіті наших теренах дещо покращився. У Тернопільському повіті функціонувало 2 лікарні – одна державна на 100 ліжок та приватна єврейська [12, с. 49]. У 1908 році у повіті працювало 29 лікарів, з них 13 були на державній посаді, акушерством займалися 72 особи, з яких 37 були на державній службі. Також держава оплачувала працю 5 аптекарів із 7 помічниками [12, с. 56]. Про деякі зміни на краще також свідчать збережені у Державному архіві Тернопільської області циркуляри та оголошення староства міського магістрату за 1914 рік про необхідність дотримання санітарних правил для запобігання інфекційних захворювань [6, од. зб. 462].

Та поступ у цій сфері виявився дуже короточасним, оскільки вже з перших днів серпня 1914 року Тернопільщина була втягнена у круговерть війни. У 1917 році І. Горбачевський, уродженець Збаражчини, відомий вчений-біохімік, ректор Карлового університету в Празі, зумів організувати у складі австро-угорського уряду перше в світі Міністерство народного здоров'я і став його міністром. Однак, аналізуючи стан справ відомства, він змушений був констатувати жакливу ситуацію у Східній Галичині, що під час Першої світової війни була охоплена епідеміями та потерпала від нестачі лікарень, лікарів та ліків [3, с. 76].

Отже, відсталість Тернополя і Тернопільського повіту в економічному відношенні, недостатня увага з боку австро-угорської влади до розвитку його соціальної сфери, а також події, пов'язані із Першою світовою війною, були основними причинами незадовільного стану охорони здоров'я у місті Тернополі в період його перебування у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій.

Список використаних джерел

1. Баб'як З. Тернопіль / З. Баб'як // Лікарі Тернопільщини. Хронологія імен та фактів. Під ред. проф. О. Голяченка. – Тернопіль: "Лілея", 1996. – С. 7–19.
2. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки / Любомира Бойцун. – Тернопіль: Джура, 2003. – 392 с.
3. Бойчук Є. Монастирищина / Є. Бойчук // Лікарі Тернопільщини. Хронологія імен та фактів. Під ред. проф. О. Голяченка. – Тернопіль: "Лілея", 1996. – С. 75–85.
4. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 33. – Оп. 1. – Од. зб. 452.
5. ДАТО. –

Ф. 33. – Оп. 1. – Од. зб. 455. 6. Там само. – Од. зб. 462. 7. Дуда І. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина I. / І. М. Дуда – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 296 с. 8. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. – К., 1973. – 640 с. 9. Паскар М. Бережанщина / М. Паскар // Лікарі Тернопільщини. Хронологія імен та фактів. Під ред. проф. О. Голяченка. – Тернопіль: "Лілея", 1996. – С. 34–42. 10. Гаврилук О. Тернопіль/Tarnopol: історія міста / Олег Гаврилук, Ігор Крочак, Володимир Окаринський, Олександр Петровський. – Тернопіль: Астон, 2010. – 216 с.; іл. 11. Podręcznik statystyki Galicyi. – T. 7. Cz. 1. – Lwów, 1903. 12. Podręcznik statystyki Galicyi. – T. 10. – Lwów, 1913. 13. Powiat Tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym przez Władysława Satkego // Rocznik Kółka Naukowego Tarnopolskiego za rok 1895. III. – Tarnopol, 1896. – S. 67–228. 14. Rocznik statystyki Galicyi. – Rok V. – Lwów, 1898. 15. Sprawozdanie dyrekcji c.k. wyższego gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny 1888. – Tarnopol, 1888. – 102 s.

Вера Шумская

ЗДРАВООХРАНЕНИЕ В ТЕРНОПОЛЕ В 1772–1916 ГОДАХ

В статье проанализировано состояние здравоохранения населения Тернополя во время его пребывания под властью Австрийской и Австро-Венгерской империй.

Ключевые слова: здравоохранение, медицинское обслуживание, санитарное состояние, инфекционное заболевание, эпидемии

Vira Shumska

HEALTH PROTECTION IN TERNOPIL IN 1772–1916

The article deals with the analysis of health protection in Ternopil during the period of its subjugation to Austrian and Austro-Hungarian empires

Key words: health protection, medical service, sanitary conditions, infectious disease, epidemics.

УДК 94:505.8(477.83/.86)“18/19”:328(436)

Ігор Саламаха

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ АВСТРО-УГОРСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена проблемі правового регулювання охорони історичних пам'яток у Східній Галичині згідно з нормами австро-угорського законодавства ХІХ – початку ХХ ст. Описуються та аналізуються відповідні закони, прийняті віденським урядом.

Ключові слова: історичні пам'ятки, Східна Галичина, австро-угорське законодавство, охорона історичних пам'яток, правове регулювання.

З кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. уряд Австрійської імперії серйозно зацікавився станом збереження історичних пам'яток. У зв'язку з цим в різний час ним було видано низку законів та декретів, що мали на меті вберегти від знищення окремі категорії історичних пам'яток.

Актуальність теми даного дослідження полягає у тому, що у сучасному світі проблема збереження історичної спадщини набуває все більшої популярності. Автор ставить за завдання дослідити подібні процеси на західноукраїнських землях у ХІХ – на початку ХХ ст., у період, коли уряди та громадськість більшості європейських держав лише прийшли до усвідомлення необхідності збереження пам'яток минулого для майбутніх поколінь.

Мета цієї статті – дослідити правове регулювання охорони історичних пам'яток у Східній Галичині у ХІХ – на початку ХХ ст.

Проблема правового захисту історичних пам'яток у Східній Галичині досі не знайшла відображення в українській історіографії, хоча джерельна база цієї проблеми доволі об'ємна і навіть частково опублікована [2; 4–6]. Це передовсім закони та декрети австро-угорського уряду, розпорядження міністерства освіти та віросповідань, відозви до населення імперії тощо. Однак матеріал цей здебільшого не опрацьований і наразі вимагає сучасного трактування та аналізу.

Перші законодавчі акти австрійських імператорів, пов'язані з охороною пам'яток, датувались ХVІІІ ст., і стосувались випадково знайдених пам'яток. З метою поповнення придворних музейних